

ÚTKERESŐ CSÁKYAK AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGBEN ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

Erdély központi kormányzatát elemezve Trócsányi Zsolt sommásan úgy vélekedett, hogy „Csáky Mihály nagy *egyházi-világi* karrierjének része van abban, hogy a későbbiekben néhány Csáky szerepet visz Erdélyben (Csáky István kb. 2 évre főszerepet), de a Csákyak fő működési területe mégsem Erdély, s Csáky Mihály karrierje is csak epizód a család történetében.”¹

Az utóbbi megállapítás teljes mértékben igazolható, ugyanis a mihályi ágból származó Csáky Mihály családjából valóban nem épített senki karriert a fejedelemségben.² Nem írja azonban le teljesen a megállapítás a valóságot a Csáky család erdélyi szerepvállalásával, s működési területének Magyar Királyságba helyezésével kapcsolatban. Egyrészt, mert a körösszegi Csáky ág tagjai Bihar vármegyében kapták első jelentős adományait, s már a 14. század végétől vállaltak feladatokat a vajdaságban, másrészt, mert a formálódó Erdélyi Fejedelemség első fél évszázadában több jelentős tisztséget viseltek, s harmadrészt, mert magyarországi és erdélyi szerepvállalásuk – a 17. század második felében –, a tárnokmester gyermekeinek és leszármazottainak idején, jelentősen módosult.

A körösszegi Csákyak a 16. század során tekintélyüket nemcsak visszaállították, hanem meg is erősítették. A század második felében ott találjuk őket a for-

* A tanulmány a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú kutatóegyetemi pályázat támogatásával készült. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával valósult meg. A tanulmány elkészítéséhez hozzájárult az OTKA 83521 számú pályázata. *A Csákyak erdélyi ágával foglalkozó kutatásaimhoz hosszú éveken át igen sok segítséget kaptam Kiss Andrástól, amelyet ezúton is nagyon köszönök.*

¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. 39. (továbbiakban Trócsányi, 1980.)

² Jakó Zsigmond: Csáki Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár származásáról. In. Uő. *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bp., 1997. 91–97. (továbbiakban Jakó, 1997.) Az erdélyi mihályi Csáky család a 17. század elején halt ki. Uo. 95. A kancellár szerepéről részletek és a tevékenység értékelése olvasható alapos szakirodalommal Horn Ildikó: Mihályi Csáky Mihály (1492?–1572) In. Uő. *Tündérország útvesztői*. Bp., 2005. 23–32. (továbbiakban Horn, 2005.)

málódó erdélyi állam tisztségviselői között. Nem értek ugyan el olyan hatalomközeli állapotot, mint a királyságból átköltözött mihályi Csáky Mihály az Erdélyi Fejedelemség kancellárjaként, de a család politikai felemelkedését a fejedelemséghez kötötték. Csáky Miklós, majd a tanácsúr és Közép-Szolnok vármegyei ispán, Csáky Dénes az erdélyi politikusok élvonalába került.

A leggyorsabb és a család további sorsára nézve a leginkább meghatározó karriert a 17. század elején Csáky László fia, István futotta be. Nagyanyja a lengyel király testvére, Báthory Zsófia volt, nagyapja Csáky Demeter. Anyja Balassa Zsófia, Bebek Anna lánya, s éppen az ő révén sikerült a családnak megszereznie a későbbi családi birtok meghatározó elemét, Almás várát és tartozékait.³ Nagybátyja, Csáky Dénes a leendő fejedelem gyámja lehetett. Apja unokatestvére maga a fejedelem, Báthory Zsigmond, aki nagy lehetőségeket kínált udvarában mindössze két évvel fiatalabb unokaöccse számára. A nagy reményekre jogosító harminc éves Csáky István 1600-ban, az 1587-ben Lengyelországból hazaköltözött Wesselényi Ferenc (meghalt 1595-ben) Anna nevű (1584–1649), akkor 16 éves lányát kérte, s vette el feleségül.⁴ A fiatalasszony családja is a Báthoryakhoz kötötte, hiszen annak apja a lengyel király bizalmas híve volt, aki tőle bárói rangot nyert, s az adományba kapott krakkói házát és a környékbeli birtokot megőrizte családja számára.⁵

Csáky István volt az, aki a jelentős erdélyi birtokszerzések mellett kétszer viselte a főkapitányi tisztelet (egyszer Bocskai ellenfeleként, s birtokai és személye ellehetetlenítőjeként, másodszor éppen a fejedelem megbízásából). Kortársai először őt emlegették úgy, mint az erdélyi főhatalomhoz a családból a legközelebb álló személyt. Ugyancsak ő volt az, aki a 17. század elején a felvidéki kiköltözést, birtokszerzést elindította azzal, hogy 1603-ban erdélyi birtokainak jó részét elzálogosítva magyarországi zálogbirtokot – Sárospát és Szádvárt tartozékaival – szerzett. Egyik legutóbbi munkájában Pálffy Géza is róla közölte, hogy 1605

³ A Báthory-rokonságra lásd a leszármazási táblát G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*. Bp., 2006. 42. Balassa Zsófia Némethy Ferencről, első férjének fiától vette meg a nagyalmási birtokot. *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Írta: Málnási Ödön, Kalocsa, 1933. 23.

⁴ Wesselényi Anna anyja Sárkándi Anna volt, Bekes Gáspár első felesége, Sárkándi Pál és Nyáry Krisztina lánya. Idősebb testvére volt István, a későbbi nádor, Wesselényi Ferenc apja, s volt még egy húga Erzsébet (meghalt 1615-ben), s egy öccse, Pál is. *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (sz. 1584. †1649) életrajza és levelezése* írta Deák Farkas, Bp., 1875. 5–6. (továbbiakban Deák, 1875.) A fiatalasszony 21 évesen lett „árva”, azaz özvegy, s egész életét gyermekei, majd unokái boldogulásának szolgálatába állította. Jó kapcsolatteremtő képességét is a család érdekében használta fel.

⁵ Uo. 6.

előtt anyagi és politikai indokok alapján bárói rangemelésben részesült.⁶ Ezért, s főleg mivel később a fiai (István és László) bécsi illetve grazi taníttatásával özvegye is követte férje irányvonalát, úgy gondolom, a Csáky István–Wesselényi Anna házaspár hosszú távú döntése volt a Magyarországra költözés és az ottani politizálás, karrierépítés, amit sikeresen fiaik (a grófi címet megszerző Csáky István tárnokmester illetve Csáky László, az országbíró) valósítottak meg. Mindenképpen jelentős eredmény, hogy a két testvér viszonylag gyorsan képes volt a Magyar Királyságban megfelelő családi és politikai kapcsolatokat kiépíteni, s országos főmértősséghez jutni.

Politikai pályafutásuk első éveiben úgy tűnt, a két Csáky fivér közül az egyik inkább az erdélyi, míg a másik a magyarországi közélet aktív szereplőjévé válhat. 1612-ben Wesselényi Anna még fontosabbnak tartotta tízéves idősebb fia számára a tanulást, mint a fejedelem elé, az országgyűlésre bocsájtást, mivel „az efféle sétálás mind idegeníti elméjét”.⁷ 1625-ben azonban az ifjabb Csáky István, miután néhány hónapja, erdélyi arisztokrataként elvette az elhalt nádor lányát, Forgách Évát, 23 évesen megkapta Kolozs vármegye főispáni tisztét. Az ifjú főispán az egyik legjelentősebb erdélyi birtokközpontba, Almásra tette lakhelyét, a téli időszakot pedig feleségével az anyja által átépített gyulafehérvári házban töltötte.⁸ Egészen bizonyos, hogy a fejedelmi udvarhoz közeli ház megvásárlása a család törekvéseinek is kifejezője, amely a fejedelmi hatalom közelében, a családi érdekek és ambíciók egyértelmű központja lehetett.⁹

Bethlen Gábor halála után az új fejedelem nem értékelte Csákynek Brandenburgi Katalinhoz fűződő kapcsolatát, s túlzott hatalmi ambícióit büntetni kívánta. I. Rákóczi György 1631-ben egyenesen számadástételre szólította fel, országgyűlés elé citáltatta, majd amikor azon nem jelent meg, utasítást adott birtokai összeíratására és lefoglalására. A fejedelem csak mintegy kétéves huzavona után, kifejezetten a bécsi udvar közbelépésére egyezett bele, hogy az eperjesi megállapodás (1633. szeptember 28.) alapján Csáky családja visszakapja az erdélyi birtokokat. A megegyezés feltételei között azonban szerepelt, hogy Csáky István nem térhet vissza Erdélybe. A család tagjainak is előírták: „Az mi birodalmunkban

⁶ Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Speculum Historiae Debreceniense 4. Szerk. Papp Klára és Püski Levente, Debrecen, 2009. 15.

⁷ Deák, 1875. 12.

⁸ Wesselényi Anna 1622. július 20-án, Vécscről küldött levele a fehérvári házhoz felhasznált fák feljegyzésével. A 2. lábjegyzetben Csáky István tartózkodásáról Deák, 1875. 75–76.

⁹ A házat végül I. Rákóczi György idején, 1647-ben adták tovább. Lásd. „Csáki urak házának utolsó aestimatioja Fejérvárat” MOL F. 17. Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Cista Comitatum, Comitatus Albensis I–II. Az iratra Jakó Klára hívta fel a figyelmemet, amelyet köszönök. A ház elhelyezkedéséről és 1649. évi becsűjéről Kovács András: „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól...” Néhai Csáki (VII) István gyulafehérvári házaról (1649) = *Erdélyi Múzeum*, 2011. 3–4 sz. 1–10.

lévő jószágiból, váraiból is maga, anyja, tisztviselői, szolgálói senkivel ellenünk való dologból nem practicálnak, hamis híreket nem irogatnak, sem nekünk ártalmakat még csak nem is forgatnak, senki levelét ki nem igtatják, be is senkiét hasonlóképpen, kik nekünk méltóságunk, becsületünk, országunk ellen volnának, kárunkra néznének.”¹⁰ A fellépés egyértelműen az ellen szólt, hogy a Csákyak a maguk oltalmára igyekeztek tájékoztatni erdélyi kortársaikat. Ahogyan Wesselényi Anna 1631. augusztusában „szerelmes fiának” írta: „az odaki való állapotról jó volna tudósítani idebe az embereket, hogy nem Erdély ellen leszen..., hogy az ország fiait hihetnék el, nem az pápistaságért vagyon, sem Erdély ellen, hanem csak őfelsége (Brandenburgi Katalin) méltóságának oltalmára.”¹¹

A lemondott és a tokaji uradalomba költözött fejedelemszöveg az első években adományokkal jutalmazta szolgálatait, így került hozzá Tarcal, majd Tokaj és Keresztúr is.¹² Ezt követően azonban nem segítette, sőt intrikáival és panaszaival csak nehezítette az Erdélyből kiköltözött család lehetőségeit. Csáky István 1634. szeptember 22-én Tarcal kivételével a tőle kapott adományokat – még a Forgách Évának adott ajándék ékszereket is – visszaadta, de a pénz visszafizetésével adós maradt, ezért Esterházy nádor kötelezte Csákyt a tartozás megfizetésére.¹³

Csáky István viszonylag gyorsan királyságbeli pozícióhoz jutott, hiszen 1632-ben szendrői főkapitány, sőt megbízatása idejére 1633-tól a várhoz tartozó uradalomnak is zálogbirtokosa lett.¹⁴ A család Thurzó Mihály halála után jutott jelentős adománybirtokhoz, mivel Csáky feleségének, Forgách Évának Thurzó Zsuzsanna, az elhalt utolsó férfitörök nővére volt az édesanyja. 1638-ban alapos előkészítés után kapták meg III. Ferdinándtól Szepes várát a hozzá tartozó 123 településsel együtt, bár a birtok – benne Gönc mezőváros – elfoglalására már a Thurzó-rokon halálának évében, 1636-ban sor került.¹⁵

¹⁰ Deák Farkas: *Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza*. Bp., 1888. (továbbiakban Deák, 1888.) 89–90.

¹¹ Wesselényi Anna levele Csáky Istvánhoz Almásról 1631. augusztus 19-én. Deák, 1875. 97.

¹² Részletesebben lásd Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 273. Kolozsvár, 2011. 41–42. (továbbiakban Papp, 2011.)

¹³ I. Rákóczi György is tett a fejedelemszövegnek egy kötelezettségvállalást 1636-ban, ám fizetéséről nincsen tudomásunk.

¹⁴ A szepesi kamarához tartozó, s a vár ellátását szolgáló uradalom Szendrő városával együtt 1633-tól 16 000 rajnai forintért került Csáky István birtokába. Hornyák Gyula: *Galvács (Fejezetek a falu történetéből)* Miskolc, 1998. 17.

¹⁵ *Gönc. Száz magyar falu könyvesháza*. írta: Marjanucz László, szerk. Blazovich László sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Gonc/pages/017_urak_perek.htm Wesselényi Anna 1636-ban a nádor közbenjárásának fontosságára hívta fel fia figyelmét, s Csáky István 1637-ben valóban hosszabb időt Pozsonyban, Bécsben, Nagyszombatban töltött, ahol anyjával együtt járt el a birtokok megszerzéséért. Deák, 1875. 52.

Szepes vára, amelyet Forgách Éva révén szerzett Csáky tárnokmester¹⁶

Mindkét Csáky fivér az Esterházy nádor környezetéhez tartozó főnemesek közé számított, s valóban igen gyors királyságbeli karriert futott be. Ebben a folyamatban a két fivér szándékain, képességein és kapcsolatain túl bizonyosan komoly szerepet kapott anyjuk és nővérük, a pozsonyi apáca, Anna szervezőkészsége is. A tragikusan fiatalon elhunyt erdélyi főkapitány, Csáky István árván maradt felesége ugyanis nem adott túl a lengyelországi birtokon, sőt néhányszor maga is oda utazott. Különféle árukat is hozott magával, ugyanakkor a folyamatos kapcsolat miatt lehetett a birtok az alapja fia, Csáky István diplomáciai szerepvállalásának, s nyújthatott menedéket a család számára I. Rákóczi György magyarországi hadjárata idején. Az özvegyasszony levelezéséből tudjuk, hogy a rokonság érdekeinek képviselőjében Pozsonyban, sőt Bécsben is többször megfordult.¹⁷ Wesselényi Anna (1584–1649) jó kapcsolatban volt a nádor feleségével, Nyáry Krisztinával, s Csáky István és László is rendszeres levelezésben állt a náddal.¹⁸ Péter Katalin kutatásai alapján ismert, hogy Esterházy nem egyszerűen vele rokonszenvező főúri személyeknek tekintette őket, hanem bizalmi embereinek. Mindketten fontos megbízatásokat kaptak tőle. Csáky feltehetően az

¹⁶ mek.oszk.hu/04700/04735/html/img/bunyitai-04-195.jpg

¹⁷ 1628-ban pld. kisebbik fiával Szádvár ügyében utazott Bécsbe. Deák, 1875. 27.

¹⁸ Csáky Lászlót név szerint említi Fejes Judit: Az Esterházyak házassági politikája 1645 után In. *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Szerk. Péter Katalin, Társadalom és művelődéstörténet tanulmányok 19. Bp., 1996. 124. (továbbiakban Fejes, 1996.)

udvarnak tett szolgálatok ellenértékeként nyerte el a grófi címet, s 1645-ben lett az uralkodó tárnokmestere.¹⁹

Öccse, a Grazban tanult László 1629. február 5-én, Rohoncon vette feleségül a nemrégien elhunyt Batthyány Ferenc királyi főlovászmester és Lobkovitz Poppel Éva legidősebb lányát, Magdolnát, aki révén erősíthette az udvarhoz fűződő kapcsolatait.²⁰ A fiatalabbik fivér maga is sokat tett jó hírnevéért, hiszen anyja szerint „... sok költséggel él Bécsben”, s 1635. november elején felesége ott szülte meg Ferdinánd György nevű kisfiát, akinek a király lett a keresztaja.²¹ 1636-ban Csáky László is ott volt a regensburgi birodalmi gyűlésen, ahová 500 főből álló, saját költségén kiállított bandériummal érkezett meg.²²

Csáky László törekvéseit végül siker koronázta, hiszen királyi tanácsos, kamarás, Komárom és Zólyom megyék főispánja lett, s Léva megszerzése után a Dunántúlon telepedett le.²³ II. Ferdinánd 1649-ben – Pálffy Pál nádorrá választása után – Csáky Lászlót nevezte ki a nádori utáni egyik legjelentősebb országos

¹⁹ A grófi cím elnyeréséről lásd Pálffy Géza kötetben található tanulmányát.

²⁰ Batthyány Ferenc 1625. szeptember 13-án hunyt el. A Bocskai felkelés idején is császárhű maradt, s bár 1620-ban Bethlen oldalára állt át, 1622-ben már Thurzó Szaniszló, Esterházy Miklós és Erdődy Tamás mellett ott szerepelt neve az országgyűlésre előterjesztett négy nádorjelölt között. A házasság kiváltotta az akkor 19 éves Batthyány Ádám ellenkezését, mert húga hozományként kapta a szentgotthárdi apátságot, amelyet Poppel Éva zálogosított magának. Batthyány Ádám 1629 júliusára a nádor támogatásával vehette át apai öröksége egy részét, többek között Rohoncot is, amely birtokának központja lett. Batthyány Magdolna (1611?–1658) anyósa, Wesselényi Anna, katolikus imádságos könyvecske küldésével próbálta oldani az 1629 szeptemberében katolikus hitre tért fiatalember ellenszenvét. A két testvér konfliktusai azonban egész életüket végigkísérték. Csáky László és Batthyány Magdolna felnőttkort megért gyermekei: Borbála, László, Pál, Péter, és Zsigmond. *„Im küttem én orvosságot” Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644.* Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt írta Kincses Katalin, Régi magyar történeti források III. Bp., 1993. 27. (továbbiakban Kincses, 1993.) Lobkowitz Poppel Éva tevékenységéről Koltai András: Egy nagyaszonny özvegyen: Batthyányiné Lobkowitz Poppel Éva és udvara. In. *Nők a modernizálódó magyar társadalomban* (szerk. Gyáni Gábor, Nagy Beáta) Debrecen, én. 57–84. (továbbiakban Koltai, én.)

²¹ A gyermek hamar meghalt, Wesselényi Anna 1635. november 17-én, Pozsonyból keltezett levele szerint már nem élt. Vadas Gábor praefectusnak már azt is megírta a nagyaszonny „Attul félek, az gyermek halála után el kél az komaság”. Deák, 1875. 125–126.

²² Várkonyi Gábor: Magyarok a római király választásán 1636-ban. In. *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára.* Szerk. Horn Ildikó, Bp., 1993. 187–214. Csáky Lászlót Bécsig elkísérte felesége és anyósa is, mivel Batthyány Magdolnán „eret köll ott az doktorokkal vágatni ...”, s majd az anyja kísérte vissza lányát a birtokra. Kincses, 1993. 177. Deák Farkas úgy tudta, hogy a bandériumban „jó nemes családból való” ifjakat vitt magával. Deák, 1888. 127.

²³ Poppel Éva is jó véleménnyel volt Csákyról, aki gondoskodott róla, de szívesen vette volna anyósa áttérését is. Az özvegyasszony azonban hajthatatlannak bizonyult, gyermekei viszont valamennyien rekatolizáltak.

méltóságra, az országbírói tisztségre.²⁴ A tisztséget azonban nem viselte sokáig, mivel 1654 októberében rejtélyes körülmények között meghalt.²⁵

A Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokából ismerjük a tárnokmester és első feleségének egész alakos olajképét, amellyel a családi történet két meghatározó személyiségének képe áll rendelkezésünkre.²⁶

*Forgách Éva (1610–1639), Csáky István tárnokmester felesége
(a Nemzeti Portrétár Alapítvány portréadatbázisából)*

²⁴ Az 1649. évi országgyűlés nyitásán nem tudott jelen lenni, mert – anyja levele szerint – a Komáromban szülő felesége mellett akart tartózkodni. Viselkedése nem minden főúrnál volt a korban általános. Wesselényi Anna levele Csáky Istvánnak 1649. február 27-én. Deák, 1875. 215. Csáky László anyja menyje első szülésénél is mellette volt Bécsben, 1635 őszén. Wesselényi Anna levele Vadas Gábornak 1635. november 4. Uo. 125. Idézi Péter Katalin: A gyermek első tíz esztendeje. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*. Szerk. Péter Katalin, Társadalom és művelődéstörténet tanulmányok 19. Bp., 1996. (továbbiakban Péter K., 1996.) 24–25.

²⁵ Az 1655-ben III. Ferdinánd által engedélyezett vizsgálat feltételezett mérgezést, amellyel egy János nevű szolgáját gyanúsították, de Forgách Ádám német titkárát, Christophorus Greinert és egy Martin Steiner nevű cipésmestert is elfogtak, majd elengedtek. Toma Katalin: Nádasdy III. Ferenc országbírói kinevezése. Adalékok az 1655. évi országgyűlés történetéhez. In: *Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. (Digitális kiadvány) 113–114. Temetésére 1654. december végén, vagy az 1655. év elején sor kerülhetett, mert özvegye, Batthyány Magdolna 1654. december 20-án, Lippayhoz írott levelében a temetés idejének közeledtére utalt. Uo.

²⁶ A nádor lányának egészalakos képe a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnokában található, s egy évvel 1639-ben bekövetkezett halála előtt készült.

Cennerné Wilhelmb Gizella felhívja a figyelmet, hogy a házaspár feltehetően Szepes várának elnyerése megünnepléseként készítette a két egész alakos képet, amelyek közül a színvonalasabb Bécsben készült, s a feleséget ábrázolja, hiszen a férj „elsőrendű udvari művész műhelyében rendelte meg, „Justus Susterman követőjénél”.²⁷ A Forgách Évát ábrázoló festményen a kor divatjának megfelelő előkelő öltözet jelzi az arisztokrata hölgy rangját: feltűnő a háromsoros gyöngysor, az ún. „nyakbavető” mellett a gazdag díszítésű álló csipkegallér, amelyhez a tűzpiros selyemszövetből varrott díszruhán csipkével és gyönggyel hímzett díszítés tartozott, s azt egy szintén gyönggyel hímzett kötényke, a „derékfodor” is kiemésztette.²⁸

*Wesselényi Anna (1586–1649), Csáky István tárnokmester anyja
(a Nemzeti Portrétár Alapítvány portréadatbázisából)*

²⁷ Forgách Éva 1638-ban éppen Bécsben volt, hogy Szepesvár megszerzésén munkálkodjon. Cennerné Wilhelmb Gizella: A portré és a magyar nemesi társadalom. In: *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása*. Magyar Nemzeti Galéria, 1988. március-augusztus. Katalógus és tanulmánykötet (továbbiakban Főúri ősgalériák), Budapest, 29. és 86–87.

²⁸ László Emőke: A magyar nemzeti viselet a családi arcképek tükrében. In: *Főúri ősgalériák*. 39.

A család tagjainak megörökítése a későbbi években is tovább folytatódott, hiszen 1640-ben készült el a tárnokmester anyjának, Wesselényi Annának (1586–1649) szintén egész alakos képe, aki a Magyar Királyságba átköltöző országos főkapitány özvegyeként ekkor már több évtizede meghatározta a família kapcsolatépítését. A stílusjegyek alapján a művészettörténész Szepes várát jelölte meg a kép valószínűsíthető elkészülési helyeként.²⁹ Egészen bizonyos, hogy a tárnokmesternek egy családi képgaléria kialakítása volt a célkitűzése.

Egyetértek Péter Katalin véleményével, aki szerint az „ősgalériák képekbe foglalt családtörténetek... Az urak családjuk múltjára ébredt érdeklődése a legteljesebb öntudatból eredt.”³⁰

1650-ből a két fivérrel, valamint Csáky István legidősebb fiáról, Ferencről egyaránt fennmaradt egy-egy portré, amelyet Bécsben készített róluk Elias Wideman rézmetsző, több magyar főúrral egyetemben.³¹ A ránk maradt ábrázolások megengedik annak feltételezését, hogy a Csáky család egymást követő generációi a 17. századi tárnokmesternek tulajdonítottak különösen kiemelkedő szerepet a család történetében.

Ezt látszik igazolni, hogy a tárnokmester metszetére nagyon hasonló beállításban készült egy olajkép is, amelyet ma a lőcsei múzeum őriz. Feltehető, hogy egy magyar mester készítette a metszet alapján, s talán a szepesi várban, vagy a Thurzóktól örökölt lőcsei házban volt látható.

Ugyancsak feltételezésünket látszik igazolni a metszet és az olajkép után az a teljesen véletlenül előkerült ceruzarajz is, amely a tárnokmesterről (feltehetően az olajkép alapján) készülhetett, vélhetően valamikor a 19. század elején, s a Kolozsvári Állami Levéltárban, Gyulay Lajos gyűjteményében maradt az utókorra. Mindenképpen arra utalhat, hogy a tárnokmester emlékét Erdélyben még a késői korokban is őrizte a családi hagyomány.³²

²⁹ Uo. 86. Külön kiemelni az asztalon álló ún. „keresztóra” ábrázolását. A jobb alsó sarokba festett felirat utólagos.

³⁰ Péter Katalin: A főúri nagy portrék és az ősgalériák kezdetei. In. Főúri ősgalériák, 20.

³¹ Elias Wideman 1650-ben, Bécsben készített metszetei a Nemzeti Portrétár Alapítvány portréadatbázisában megtalálhatóak, közli Papp, 2011. 18.

³² A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj), (továbbiakban ROL KmIg) 1163. cs. Gyulay Lajos arcképgyűjteménye (Colecția de portrete Gyulay Lajos) 4. kötet

*A Wideman metszetről készített olajkép
a lőcsei múzeumban
(a szerző felvétele)*

*A tárnokmesterről
ismeretlen alkotó által készített
ceruzarajz
(a szerző felvétele)*

Csáky István első felesége, Forgách Éva 1628-ban, Almáson szülte fél évet élt fiát (Istvánt), majd a nagyobbik felnőtt kort megért fiát, Ferencet (1630–1670), s már a Magyarországra költözés után, Szendrőn kedvenc középső fiát, Istvánt (1635–1699).³³ Ferencet és Istvánt kezdetben nagyanyjuk, Wesselényi Anna nevelte, majd Pápán, Pozsonyban és Nagyszombaton tanultak.³⁴ Ahogyan az özvegyasszony két fia, az unokák is neveltetésük során szerezték meg megalapozó első kapcsolataikat a Magyar Királyság későbbi politikusi gárdájához.³⁵

Csáky István 1639 májusában őszinte szomorúsággal írta be a családi zöld könyvbe, hogy április 24-én „délután egy és két óra között holt meg nappal az én szegény szerelmes társom Forgách Éva, akiért egész hónapig szüntelen való betegségben sinlek, Szepes várában ... Együtt lakásunknak 14-dik esztendeje, mely ... ez jelen való esztendőben levő júniusban tölt volna ki, keresztelő Szent János nap előtt való harmad nappal”. A harminchat éves Csáky 1640. június 3-án, vasárnap kötött újabb házasságot Perényi (Prényi) Máriával, akivel a szentháromság-napi lakodalmat Szepes várában tartották. „Öreg Prényi György” lánya lett harmadik fiának, László anyja, ám gyermekének születése (1641. március 2.) után fél évvel (1641. szeptember 3.) „három hétig való rettenetes forróságban és ezen kívül való nyughatatlan hagymabeli betegségben” meghalt.³⁶ Csáky harmadik feleségéül Mindszenti Krisztinát, Erdélyi István özvegyét választotta, akivel végül a gyermeket felnevelték.³⁷ A három asszony közül a nádor lánya hozta a

³³ Az első, István nevű gyermeket Almásvárbán temették el. Deák, 1888. 31.

³⁴ Ferencet, azaz Ferkót nehezen nevelhető gyermeknek tartotta a nagyanyja, aki „jól megcsapdos-sa mindenik dajkáját, azt pedig jobb és balkézre valóban jól tudja”. Wesselényi Anna 1632. január 25-én kelt levele Almásról Forgách Évának. Deák, 1875. 111. 1635-ben ő volt az, aki a fiú taníttatásának fontosságát hangsúlyozta „... jó vóna immár egy jó emberséges inas melléje, akitől több jót is tanulhatna. Talán jó fiam Isten megengedi, hamar eszedbe veszed, mi legyen eféle taníttatás és gyermekire való gondviselés.” Wesselényi Anna levele 1635. június 19-én Kismártonból Csáky Istvánnak. Deák, 1875. 122. 1636-ban még határozottabban fogalmazott, amikor azt írta Kassáról, a március 17-én küldött levelének utóiratában Csáky Istvánnak „Ferkót immár iskolába kell kommandálni jó fiam”. Deák, 1875. 129. Nagyanyjuk még 1643-ban is a taníttatás fontosságát erősítette fiában „Az érsek (Lippai) mondja, kár volna a fiúkat tanulásuktól elszakasztani, dicsérte őket s említette, hogy Istók még a comediában is milyen jól viselte magát.” Deák, 1875. 60.

³⁵ A középső fiú, Csáky István később is olvasni szerető, könyvgyűjtő ember volt. Szepesvári könyvtárának 1671. évi leltárát lásd. MOL P. 71. Fasc. 40. No. 5. Közölve: *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721.* Szerk. Monok István, Szeged, 1992. 58–65. A könyvtárát elemezve Monok egyértelműen „a XVII. század második felében élt főúri generációk tagjai közül az egyik legműveltebbnek” tekinti. Monok István: *A művelt arisztokrata.* Bp.–Eger, 2012. 259. (továbbiakban Monok, 2012.)

³⁶ MOL P. 71. 1. cs. No. 21.

³⁷ Wesselényi Anna 1642. július 28-án kelt levelében felsorolta, s jellemezte a fiának ajánlható, szóba jöhető feleség-jelölteket: Bánffy Franciskát, Forgách Máriát és Széchy Máriát (ez utóbbit

legnagyobb vagyont és befolyást, s a legkevesebbet Mindszenti Krisztinától kapta. Nem tudjuk pontosan okát választásának, talán a család erdélyi gyökerei miatt hozta onnan házastársát, akivel végül csaknem húsz évet élt együtt. Bizonyosan az ambíciók nélküli harmadik asszony végtelen türelme is kellett ahhoz, hogy hosszú házasságban társa lehessen az egyre több – időnként saját gyermekeit is érintő – konfliktusba keveredő, igen nehéz természetű tárnokmesternek.

A Csáky fiúk apjuk halála (1662) után valamennyien olyan álláspontot foglaltak el, amely élesen különbözött apjuk politikai örökségétől: a legifjabbik fiú, László Erdélyben élt és politizált, Ferenc és István pedig a Zrínyi által képviselt politika követőjévé vált, karrierjük is 1662 után teljesedhetett ki.³⁸

Csáky Ferenc a felső-magyarországi főkapitányi tisztségben érte meg a rendi felkelést, s halt meg 1670-ben úgy, hogy még nem lehetett tudomása arról: birtokei egy részét az udvar elkobozza. Öccse, István (1635–1699) 1658-ban lett Szepes vármegye főispánja, s Várad eleste után vállalta el Szatmár váranak főkapitányi tisztségét.³⁹ Az 1680-as években játszott szerepére alapozva nevezte ki I. Lipót 1687-ben országbíróvá.

Csáky István idősebb fiának egy Homonnai kisasszonyt, Katalint szánta feleségül, s mivel az ellenkezett az apai akarattal, még börtönbe is vetette, ahonnan a fiatalember csak szökéssel menekült meg. Nagybátyját, Wesselényi Ferencet kellett döntőbíróul hívnia, hogy ellenszegüléséért apja ki ne tagadja az örökségből.⁴⁰ A családi genealógia szerint a tárnokmester legidősebb fia kétszer házasodott, de első feleségéről, Jakusits Kláráról nem sikerült feljegyzést találni.⁴¹ Csáky Ferenc 1661. február 13-án, Trencsénben Czobor Erzsébetet vette el második asszonyául, akitől egy István nevű fia született. Úgy látszik a Csáky rokonok egy irányba érdeklődtek, mert Pál (megh. 1655.) zólyomi főispán, lévai Csáky László fia is Czobor lányt vett feleségül, gr. Czobor Máriát, aki Erzsébet testvére volt.

fivére, Csáky László támogatta volna, ismeretes, hogy végül Wesselényi Ferenchez ment hozzá). A középső, 16 éves leányzó tetszett Csáknak, de mivel annak anyja húzódozott a döntéstől, a házasságból nem lett semmi. Végül az ajánlás az utolsó özvegyasszonyról csak annyit jegyzett meg „ide toldom az Erdélyinét is, alázatos együgyűséggel...”, akiről ugyanakkor úgy vélekedett: „...ez földig többször ki nem öltöznék a feketéből holtod után.” Deák, 1875. 150–151.

³⁸ A két Csáky fivér, Ferenc és István karrier-lehetőségéről hasonló álláspontot fogalmazott meg Horn Ildikó is. Horn Ildikó: Nemesi Árvák. In. *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzáink való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*. Szerk. Péter Katalin, Társadalom és művelődéstörténet tanulmányok 19. Bp., 1996. (továbbiakban Horn, 1996.) 82.

³⁹ A középső Csáky fiú előbb Lónyai Margitot vette feleségül (1654 januárjában), majd Melith Klárát (1671 novemberében), s végül Barkóczy Máriával Kassán kötött házasságot (1678 novembere). archivum.piar.hu/arisztokrata/genbox/gbweb257.htm

⁴⁰ Deák, 1988. 181–182., ill. 201–202.

⁴¹ genealogy.euweb.cz/hung/csaky2.html A második feleséget Czoborszentmihályi Czobor Erzsébetnek írja.

Mindketten Czobor Imre és Apponyi Éva lányai voltak, s a házasságkötésükre is ugyanabban az évben került sor.⁴² A Czobor család ekkor már bekerült az arisztokraták közé, s Thurzó György nádor felesége is Czobor Erzsébet volt, aki a lányok nagyapjának, Czobor Mihálynak nővére.⁴³

*Elias Wideman metszete Csáky Ferencről
(a Nemzeti Portrétár Alapítvány portréadatbázisából)*

Egy 1671-ben készült tanúvallomási jegyzőkönyv adalékokat közöl az elhunyt felső-magyarországi főkapitány vagyoni állapotáról.⁴⁴ A vallomástevők azt igazolták, hogy Csáky Ferenc nem sok segítséget kapott az atyai házból. Termé-

⁴² Málnási, 1933. genealógiai táblája, valamint genealogy.euweb.cz/hung/czobor.html 2011. máj. 27. Az apa, Czobor Imre Czobor Mihály két fia (János, meghalt 1628-ban, s Imre, meghalt 1677-ben) közül a fiatalabb fia volt. Csáky László fia, Pál 1661. február 10-én, Sassinban kötött házasságot.

⁴³ Zsák I. Adolf: Czobor Mihály, a Chariclia első magyar fordítója. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1901. 1. füzet. 54. Czobor Mihály felesége is Thurzó lány volt, Zsuzsanna. Czobor Mihály apja, Czobor Imre nádori helytartó (1567–1577) volt. Monok, 2012. 186.

⁴⁴ Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a ROL Kmlg kezelésében, Jósika család hitbizományi levéltára (továbbiakban Jósika hitb. lt.), No. 629.

szetesen a megkérdezettek valamennyien tudatában lehettek, hogy az özvegy és gyermeke számára az jelenthet nagyobb biztonságot, ha a feleség családjának anyagi támogatásáról szolgáltatnak adatokat. Ezt bizonyítja, hogy a vallomások alapján derült ki: jelentős összeg került Csáky Ferenchez felesége anyjának, Czobor Imrénének halálakor is, ami hozzásegítette – hiszen ezer körmőci aranyat az asszony pénzéből használt fel –, hogy rokonától Csáky Páltól megvegye a bihari adorjáni uradalmat.⁴⁵ Ez jó érvek bizonyult amellett, hogy a bihari birtok maradjon meg a Csáky utódok kezén.

Bizonyos, hogy nem a legidősebb, hanem a középső fiú, István élvezte apja teljes bizalmát, tehát ő juthatott hozzá a vagyomból származó jövedelemhez nagyobb arányban, mint testvérei.

Az öreg tárnokmester végrendeletének végrehajtásakor azonban a két idősebb fiú tudott jó egyezséget kötni a legfiatalabbik rovására, így a magyarországi apai örökséget gyakorlatilag egymás között osztották meg.⁴⁶

Csáky István tárnokmester kedvelt középső fia, István is háromszor nősült. Az első házasság dokumentáltan az apai akaratnak megfelelően történt „1654. esztendőben házasodott meg István fiam *az én akaratomból*, és vette feleségül néhai Telegdy István relictáját, nemzetes és nagyságos Lónyay Margit asszonyt, ment végben lakodalmok 6-a januarii az bélteki kastélyban.”⁴⁷ 1667. június 18-án született „az palotában Szakmárt” Borbála nevű lánya.⁴⁸ Jó viszonyban maradt Zrínyi Miklós öccsével, Péterrel is, hiszen az 1669. április 23-án, Szepesvárbán született István nevű fiának ő lett a keresztapja.⁴⁹ 1670. július 27-én azonban Lónyai Margit gyermekszülésben meghalt, s Csáky 1671-ben Csegödön már a református Melith Klárával kötött szűk körben megtartott szertartáson házasságot, aki azonban hamarosan katolizált.⁵⁰ Az új asszony – aki Zólyomi Miklósnak, Zaránd vármegye főispánjának volt a második felesége, ám férje 1670-ben meghalt⁵¹ – nagy gyermekáldásnak örvendett: 1672-ben Imre, 1673-ban Klára és György, 1675-ben Tamás, 1676 januárjában Krisztina, 1676 októberének végén Mihály, 1677-ben György, 1678-ban László fia született. Az 1673-ban született

⁴⁵ Uo. Pothornyai állította, hogy Csáky Páltól vette az adorjáni uradalmat.

⁴⁶ Papp, 2011. 58–59.

⁴⁷ A „Zöld könyv” bejegyzése *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*. Kiad. Bártfai Szabó László, I. k. 2. rész, Bp., 1919. 611–612. valamint MOL P. 71. Fasc. 1. No. 21.

⁴⁸ MOL P. 71. Fasc. 1. No. 21. Endre Péter jezsuitával azonnal meg is keresztelték.

⁴⁹ Uo. A gyermek este 5 és 6 óra között született, s „hirtelen nyavajája miatt ... csak az kis aranyas házban kellett Istvánnak kereszteltetnünk, akkor mellette lakó pater barát Szegedi Márton által”. valamint Csáky oklevéltár I/2. 614.

⁵⁰ Melith Klára (1643–1685), meghalt 1685 előtt, Szepesvárbán. A kassai múzeumban tudtak 1685-ből származó „vörösréz koporsójáról”. genealogy.euweb.cz/hung/csaky2.html 2011. júl. 20.

⁵¹ Az albisi Zólyomiak leszármazási táblája szerint lásd. genealogy.euweb.cz/hung/zolyomi.html 2011. jún. 1.

György 1675. július 2-án meghalt, ezért adták az 1677. október 27-én született kisfiúnak ismét a György nevet. Az 1676. október 29-én született Mihály, Szaniszlónak Lubomirsky herceg lett a keresztaapja.

A Zrínyi Miklós szellemi környezetéhez tartozó Csáky Istvánra az ország belső állapotának változása igen nagy hatással volt. Mértéktartó, taktikázó magatartásának sikerét mutatja, hogy kassai főkapitány bátyjától eltérően az ő birtokait nem érintették a Wesselényi felkelés bukását követő birtokelkobzások, sőt az évek során sikerült az elvesztett birtokokból is visszaszereznie. Óvatossá, a hetvenes években visszahúzódóvá vált,⁵² majd irányváltást hajtott végre, s országbíró nagybátyjához hasonlóan fokozatosan közeledett a bécsi udvarhoz. Több látogatást tett a császárvárosban (1666-ban, majd 1674-ben),⁵³ s a katolikus egyház mellett egyértelműen kiálló főúrként megkedveltette magát, amely 1682-ben felső-magyarországi főkapitányi, majd 1687-ben országbírói kinevezését eredményezte. Politikai nézeteinek változása a további házasságkötésben és kereszttelésekben is megmutatkozott. 1689 augusztusában ugyanis harmadszor is megházasodott, s Barkóczy Ferenc generális Mária nevű lányát vette feleségül.⁵⁴ Az országbíró Fennsy György egri püspök eskette, s 1691-ben ő kereszttelte meg a kassai Szent Erzsébet székesegyházban Ádám nevű fiát is. A kapcsolatok változása mutatkozott meg abban is, hogy további gyermekeit (Zsuzsannát, Zsófiát, Erzsébetet, Jánost, Ferencet és végül 1698-ban Miklóst) is igyekezett méltóan, új környezetének megfelelően keresztteltetni. Az 1693-ban Kassán született Erzsébetnek például Nigrelli generális és annak nagyobbik lánya voltak a keresztszülei.⁵⁵

Csáky István házasságai kedvezően befolyásolták karrierjét. Házasságainak azonban volt egy, a család további történetére nézve negatív vonása is. Ami az utódok számára teljes mértékben kedvezőtlen volt, az éppen az, hogy a három házasságból tizenegyen megérték a felnőttkort, s ezek közül heten fiúk voltak. Ezért a birtokok osztódtak, s bár több családtag lett főispán (István pl. Ugocsa, majd Bereg vármegyében),⁵⁶ ketten a papi pályára léptek (Imre és Miklós), Mihály és Tamás katonai karriert épített, csak Zsigmond tudott eljutni a tárnokmesteri tiszt-

⁵² 1671-ben nevezték ki beregi főispánnak. Papp, 2011. 67.

⁵³ Utiköltségeinek és bevásárlásainak jegyzéke, közli Deák Farkas = *Történelmi Társulat*, 1883. 584–594.

⁵⁴ Szalai Barkóczy István 1668–1680-ig Szabolcs vármegye főispánja volt. Szabolcs vármegye főispánjai. Közli: Kandra Kabos = *Történelmi Társulat*, 1893. 717. Apja, Barkóczy Ferenc 1682–1697 között felső-magyarországi főkapitány-helyettes (vicegenerális) volt, 1686-ban Zemplén vármegye főispánja. Pálffy, 1997. 274. Anyja Zichy Júlia.

⁵⁵ MOL P. 71. Fasc. 1. No. 21. Erzsébet azonban „nemsokára Kluknón nátha hurutban meghalván, temették szepesvári kápolnában”. János is meghalt a vár alatti udvarházban, és „az majoron kívül való kápolnában temették”.

⁵⁶ Csáthy György: *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711*. Ungvár–Bereg-szász, 2008. 14. 1697–1698 között volt Ugocsa főispánja, 1702–1711 között Bereg vármegye főispáni tisztét is betöltötte. A szatmári békét követően kérvényeznie kellett, s 1713 és 1725 között ismét Bereg vármegye főispánjává nevezték ki.

ségig.⁵⁷ Az országbíró halála után a testvérek között mutatkozó birtokéhség volt az oka annak is, hogy 1742 (az erdélyi fiúág kihalta) után, a 18. század közepén hosszú, csaknem egy évszázados pert kezdtek az ág birtokvagyonának megszerzéséért, ám a törekvésnek csak nagyon elhanyagolható eredménye lett.

A 17. század közepéig egyértelműen a Magyar Királyságban kiépített karrier történetében azonban fordulat érlelődött. A tárnokmester legifjabb fia, László ugyanis szembefordult az apai akarattal s 1658-ban Erdélybe szökött.⁵⁸ Apja nem véletlenül nevezte őt „nemzete árulójának”, hiszen politikai ellenfelének, II. Rákóczi Györgynek támogatását vette igénybe, s önkényesen elfoglalta a család almási várát és uradalmát.

Az ifjú Csáky László (1641–1698) 1660-ban vette feleségül Kálnoky Katát. Az asszony az 1659-ben meghalt szatmári főkapitánynak és szatmári főispánnak, rozsályi Kún Istvánnak volt a harmadik felesége, özvegye.⁵⁹ Az ifjú házaspár élete első éveit még Szepes várában töltötte, ahová az apa végül 1661-ben, Kemény János erdélyi fejedelem közbenjárására visszafogadta renitens fiát, s itt született meg legidősebb fiúk, Gábor (1662). Az öreg tárnokmester halála után azonban a Perényi Máriától született harmadik fiú, Csáky László a fejedelemségben igyekezett karriert építeni, ő és családja lett az ún. erdélyi ág megalapítója.

Csáky László erdélyi mozgásterét alapvetően befolyásolták azok a családok, ahonnan feleségeit választotta. Második felesége az 1647-ben született bethleni Bethlen Éva volt, akinek szintén ez volt a második házassága. Első férjével, hallerkői Haller Györggyel – aki Haller Sámuel és Károlyi Éva fia volt – 1667-ben kötött házasságot.⁶⁰ Ezt követően Csáky László felesége lett. Mivel tudjuk, hogy első házasságából két fia született, férje halálára s utána az újabb házasságra csak az 1670-es évek elején kerülhetett sor.⁶¹

⁵⁷ Az utódokra Papp Klára: Csáky Tamás és leszármazottai, a homonnai uradalom megszerzése a 18. században. In: *Emlékkönyv Ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László, Debrecen, 2010. 173–185.

⁵⁸ MOL P. 71. Fasc. 28. No. 67. és 68. A tárnokmester legkisebb fiát, Lászlót a harmadik feleséggel, Mindszenti Krisztinával nevelte fel, de legidősebb fiához, Ferenchez hasonlóan vele is rossz kapcsolata alakult ki.

⁵⁹ Köröspataki Kálnoky Kata a későbbi erdélyi kancellár (1694) és háromszéki főkirálybíró, Kálnoky Sámuel testvére volt. Katalinnak volt még egy húga, aki zabolai Mikes Kelemen felesége lett. genealogy.euweb.cz/hung/kalnoky2.html 2011. aug. 15. Kálnoki Sámuelről Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Bp. 1988. 235. (továbbiakban Trócsányi, 1988.)

⁶⁰ Lukinich Imre: *A bethleni Bethlen család története* Bp., 1927. 173. (továbbiakban Lukinich, 1927.)

⁶¹ A genealógiák Haller György halálának éveként 1711-et tüntetnek fel, ami nyilvánvalóan hibás. A jelzett év az ifjabb Haller György halálának éve lehet, ugyanis Bethlen Évának nem volt válópere, tehát csak férjének halála után mehetett hozzá id. Csáky Lászlóhoz.

*Bethlen Éva, mint Haller Györgyné,
aki erdélyi Csáky László második felesége lett.*⁶²

Harmadik felesége az egykori erdélyi kancellár, branyicskai Jósika István unokájának, Jósika Gábornak lánya, Judit előbb Koncz Gábor asszonya volt, majd annak halála után ment feleségül öreg Csáky Lászlóhoz. Bátyja, Gábor maroszéki főkirálybíró (1698-tól bárói címet szerzett), egyik öccse, István pedig dévai kapitány volt.⁶³

⁶² Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp., 1927. 157. A Haller család nemzetségekönnyéből (ott színes kép)

⁶³ genealogy.euweb.cz/hung/josika1.html 2011-08-15

1698-ban már bizonyosan megtörtént az esküvő, mert ekkor Szurdok uradalmát Csáky László feleségére hagyta, ennek azonban legidősebb fia, István ellent mondott.⁶⁴

Csáky házasságai azt a kapcsolati kört jelzik, amelybe a II. Rákóczi Györgyhöz szökött fiatalember – Erdélybe ismét visszakerülve – belekerült. Bár tekintélyes birtokai voltak, nyilván fiatal kora miatt is alárendelt szerepet játszott, nem jutott meghatározó arisztokrata pozícióhoz. Tárnokmester apja, Csáky István a lengyel diplomáciában játszott szerepéért a Magyar Királyságban megerősítette pozícióját, ám ezt csak két idősebb testvére, Ferenc, a felső-magyarországi főkapitány és István, a későbbi országbíró volt képes igazán kamatoztatni. Pedig Erdélyben ő volt az, akinek családja már eljutott a grófi rangig, akinek még jelentős fejedelemségbeli birtokai is voltak. Ahogyan Apor Péter feljegyezte: „Gyermekkoromban pedig úgy megfogyott vala az nagyságos név Erdélyben, hogy gróf több nem vala Keresztzezi Csáky Lászlónál...”⁶⁵

Erdélyi Csáky László politikai pályája igen egyenetlenül alakult, az 1660-as évektől induló kapcsolatkeresései nem alakultak sikeresen. Felmerült ugyan annak lehetősége, hogy a család almási vára (az egeresivel együtt) végvárként kerül megerősítésre, a fejedelmi tanács vizsgálói, Béldi Pál és Ebeni István elvetették az ötletet. Így a Csákyak meghatározó birtokközpontja nem kapott szerepet a török elleni védelemben.⁶⁶ A várhegy jelentősége csökkent, a család kúriáját a várhegy alatt építette ki.

A békés hétköznapiakat azonban összekuszálta a politika. Csáky László ugyanis összetűzésbe került az Erdélybe menekült bujdosók felett hatalmi túlsúlya miatt meghatározó szerepet játszó Bánffy Dénessel. A személyes konfliktus a fiatal politikust a főgenerális, Béldi Pál és Bethlen János pártjába vitte, akikkel 1674. november 15-én részt vett a Bánffy elleni fegyveres akcióban.⁶⁷ Mivel nem tudta helyesen megválasztani szövetségeseit, a Béldi összeesküvésben vállalt szerepe miatt el kellett hagynia Erdélyt. Az eredménytelenség miatt a család erdélyi birtokai is veszélybe kerültek. Apafi Mihály az összeesküvésben vállalt szerepéért Csáky László birtokait konfiskáltatta, s neki magának török földre kellett menekülnie.

⁶⁴ *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. Írták: Tagányi Károly, Dr. Réthy László és Pokoly József, Dés, 1901. VI. kötet, Tündérkert, Erdélyi emlékezet Arcanum–CD (továbbiakban Tündérkert, Arcanum–CD) A vármegye községeinek részletes története. Szurdok falunál, Jósika Judit harmadszor is férjhez ment, Károlyi Istvánhoz.

⁶⁵ 1736-ban írott munkájában így írta le Apor Pétert: *Metamorphosis Transylvaniae magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm*, 2012. júl. 18-i állapot

⁶⁶ Trócsányi, 1980. 71. A tanácsurak azt jelentik, hogy az átépítés „nem járna haszonnal”.

⁶⁷ Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig)* Bp., 1972. 157–158. (továbbiakban Trócsányi, 1972.) Bethlen Miklós ekkor írta azt Bánffynak: „...egész ország van el-
lened, jobb a dolgot könyörgésre fogni, édes anya Erdély magát megalázó, engedelmes fiának meg tud kegyelmezni.”

Az almási kúria romjai (Kolozs vm.)

Almás várának romjai (Kolozs vm.)

Béldi és társai végül a Jedikulába kerültek, ahonnan az összeesküvés vezetője nem is jutott ki többé. Csáky Lászlóért viszont váltságdíjat fizettek, úgy került szabadlábra. A bihari Berekböszörmény lakói évtizedek múlva is felemlegették a család képviselőinek, hogy az ő segítségükkel váltottak ki egy családtagot a töröktől, feltételezésünk szerint ez csak a Béldi összeesküvébe keveredett Csáky László lehetett.⁶⁸ Egy évtizedekkel későbbi tanúvallomási jegyzőkönyv is úgy tudja, hogy a Béldivel Törökországba ment Csáky László „onnan három-négy esztendő múlva megszabadulván ment Bécsbe, és circiter anno 1683, 84, talán tovább is lehetett Bécsben...”⁶⁹ Bethlen Miklós Önéletírása viszont két helyen is azt írta, hogy szabadulása után előbb Lengyelországban volt dolga. Ott azt híresztelte, hogy a törökök Erdélyt – bizonyos feltételek mellett – a lengyeleknek engedték át, s ez ugyan Bethlen szerint „elme és hűt felett való dolog, de Csákinak magyar regimentet, colonellus nevet, fizetést szerzett”.⁷⁰

⁶⁸ A berekböszörményiek a helység jobb státuszba kerülését érték el a segítséggel. Egy 1699-ből fennmaradt levélmásolat szerint Csáky László apja saját lakosainak adta Berekböszörményt 4400 ft-ért árendába, amit fia újabb 1000 ft ígérete mellett továbbra is náluk hagyott. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Fasc. 83. No. 5. (1699) A Csáky család szepesmindszenti levéltárának anyaga

⁶⁹ „Onnan a felséges császártul, mint generális úgy jött be Erdélybe, a németekkel együtt, hogy őfelsége számára foglalja el az országot.” Jósika hitb. lt. No. 541. 258. számú irat. 1754. január 12-én.

⁷⁰ Bethlen Miklós Önéletírása I-II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva, Bp., 1955. (továbbiakban Bethlen, Önéletírása I.) 304. azt is gyanította, hogy a Jedikulában Csákinak is része lehetett Béldi „megétetésében”. A 334. oldalon újra a Lengyelországba ment Csákyról olvashatunk.

Apafi Csáky László birtokait elvette ugyan, de meghagyta a *buzai udvarházat és tartozékait*, mert azok első feleségének fiaira maradtak, illetve a *bezdédi kúriát és tartozékait*, mert az a második feleség, Bethlen Éva tulajdona volt.⁷¹

Csáky újabb erdélyi szerepvállalása a 17. század végének nagy törökellenes háborújában folytatódott, amikor Habsburg oldalon, Scherffenberg tábornok erdélyi hadműveleteiben vállalt szerepet, s ennek révén tért vissza Erdélybe.⁷² Az erdélyiek azonban kifejezetten ellenszenvesnek, „trónkövetelő-gyanús arisztokratának” tartották a császári seregek élén hazaérkező Csákyt, különösen miután a jezsuita Dunoddal – az udvar diplomatájával – Teleki Mihály ellen intrikált. Amikor 1687-ben Apafi és Lotharingiai Károly küldöttei Küküllővárban tanácskoztak, Teleki olyan titkos utasítást adott Alvinczi Péternek és Bánffy Györgynek, hogy a Balázsfalván aláírandó megegyezés alapján inkább hajlandók többet fizetni, de „Csáki László Erdélyben ne légyen.”⁷³ A távoltartási kísérlet azonban sikertelen maradt, a gróf nemcsak visszatérhetett birtokaira, hanem fokozatosan tekintélyt szerzett magának, s hamarosan Doboka megye főispánja, guberniumi tanácsos lett.

Erdélyi Csáky Lászlónak Kálnoky Katától két fia született, Gábor és István. Az idősebb fiú Gyulaffy Zsófiát vette feleségül, lányát, Zsuzsannát viszont szarhegyi Lázár Ferenchez adta. A Lázár családhoz kötődő hozzátartozók alkották így az erdélyi Csákyak első leány-ágát.

Az ifjabb Csáky István viszont az erdélyi arisztokráciához számító Mikola Ágnest vette nőül (idejét nem ismerjük, de egy 1693. március 7-én kelt irat már „Csákiné asszonyomnak” írta), akinek ősei (Mikola III. Ferenc) a 16. században, még 1571-ben Miksától kapták meg a bárói rangot, s adományba a bilaki birtokot is.⁷⁴ A feleség apja, szamosfalvi Mikola Zsigmond Apafi titkos tanácsosa, 1656. április 5-től volt Torda vármegye főispánja volt, aki 1657-től megjárta a tatár fogságot is.⁷⁵ Ágnes testvére, Mikola László katolikus főúr, aki 1697-től az

⁷¹ Az 1678. június 7-én, Gyulafehérvárott kelt iratot Bihar megye közgyűlése 1788. április 25-én hiteles formában adta ki, feltehetően a családi pereskedés részeként. Csáky oklevéltár I/2. 758.

⁷² Trócsányi, 1980. 69. valamint 154., 175. Szerinte Csáky 1685–1686-ban tűnt fel Erdély határán, 1686-ban már úgy foglalt állást róla a fejedelmi tanács, hogy mivel „Erdély és Apafi romlására tört, s most is ebben jár, még akkor is gondoskodni kellene róla, hogy többet ne ártson, ha visszatérne Erdélybe.”

⁷³ Bethlen, Önéletírása, I. 371. II. 291.

⁷⁴ 1742-ben halt ki a Mikola család, Mikola László (1665–1742) halálával, ekkor Jósika Imre örökölte (felesége Bornemissza Annamária), a későbbiekben Jósika Imre unokájáé, a regényíró Jósika Miklósé lett. Mivel Id. Jósika Miklós felesége, Lázár Eleonóra 28 évesen meghalt, öt kiskorú gyermekét nagyanyjuk, Bornemissza Annamária a bilaki kastélyban nevelte fel. A Mikola örökség része Sajókeresztúr is Szolnok-Doboka vármegyében. mek.niif.hu/04700/04755/html/379.html

⁷⁵ Mikola Zsigmond 1679. augusztus 10-én halt meg, felesége Kamuthy Zsuzsanna volt. A családi genealógia szerint Torda vármegye főispánja, s még két gyermekük volt, Farkas és Sándor, akik mindketten 1673 előtt haltak meg. genealogy.euweb.cz/hung/mikola2. html

erdélyi kancelláriánál dolgozott, majd királyi táblai ülnök is volt. 1687-ből ismerünk egy olyan kimutatást, amelyet Mikola Zsigmondné halála után készítettek, s a két testvérnek anyjuktól maradt javait sorolja fel.⁷⁶ Mivel 1688-ban a két Mikola testvér között birtokosztásra került sor, a feleség birtokvagyonára kellően növelhette a férj apjának kegyvesztettsége miatt megcsappant birtokok számát.⁷⁷ A tényleges birtokba kerülésre azonban néhány évet várnia kellett, mivel csak 1693 márciusából maradt forrás arról, hogy az asszony jelentős birtokot „vöt egészen kezéhez”: Szentlászló és Bilak egész falukat, udvarházaival, valamint hasonlóan Kisfenest, Szentmihálytelkit, Serlinget, a mótsi udvarház és falu felét, a közfalvi, petei, szúkeréki és szentandrászi portiókat. A birtokrész 136 „szolgáló jobbággyal,” azoknak 167 fiával és 460 ökrével jelentősen gyarapította a Csáky házaspár vagyonát.⁷⁸

Csáky Istvánnak és feleségének, Mikola Ágnesnek viszonya két fiúk születése (Zsigmond 1696, Imre 1700) után megromlott. A Gubernium levéltárában 1701-ben már „különélő feleségként” említik, 1703-ban „különváltként”. Csáky István nem adta könnyen az asszony járandóságát, jobbágyságát visszatartotta, „Kabos Pál (nevű) szolgáját fegyveresen az asszony szentlászlói birtokára küldte”, ahol sértegették, szidalmazták. 1703 májusában a Gubernium már arról rendelkezett, hogy a Torda megyei birtokait, akár fegyverek használatával is, haladéktalanul adják át neki.⁷⁹

1711-ben Csáky István feleségét udvarházuknál meggyilkolták, de a kortársak szerint nem a férj kuruc-volta, hanem az asszony saját keménysége miatt. „Mikola László testvérhúgát a maga jobbágyságai bilaki házában éjszaka kegyetlenül megölik, s darabra vagdalják. Mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágyságaival, saccoztatta, kínoztatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemesembernek, ne bánják úgy jobbágyságaival, mint a barmokkal.” – írta a krónikás Cserei Mihály, aki maga fogatta meg a grófnő gyilkosait, s küldette őket Besztercére.⁸⁰ Azt azonban a leírás ellenére sem tudjuk igazolni, hogy a grófnő, aki következetesen visszakövetelte férjétől az örökölt birtokot és annak jobbágynépét, valóban saját kegyetlenségével váltotta volna ki a gyilkossághoz vezető indulatokat.

⁷⁶ Jósika hitb. lt. No. 541. 1687. július 27.

⁷⁷ Trócsányi, 1980. 163.

⁷⁸ Jósika hitb. lt. No. 541. 1693. márc. 7. Mikola László ekkor vette át Oláhfenest, Sztolna, Borhát egész falut, valamint Léta, Sajókeresztúr, Fellak, Kajla, Sárvár, Középfalu portiókat és a mótsi portio felét az udvarházzal. Az asszonynak jutott arany- és ezüstneműek, ruhák és kárpitok felsorolásával.

⁷⁹ MOL F. 43 – Gubernium Transilvanicum in Politicis Libri conceptuum Regii Hungarici et Latini II. k. Az iratokra Dáné Veronka hívta fel a figyelmemet, akinek kollegiális segítségét köszönöm.

⁸⁰ Cserei Mihály: *Erdély históriája [1661–1711]* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Bp., 1983. (továbbiakban Cserei, 1983.) 473. és 476.

Csáky László családjában csaknem megismétlődött apja ifjúkori története. Míg ugyanis az apa Bécsbe menekült, s majdan császárpárti politikusként folytatta erdélyi útkeresését, fia, Csáky István 1683 januárjában Thököly Imre udvari familiárisai közé tartozott.⁸¹ A török háború nyomán kialakult politikai változások azonban őt is óvatosabb szerepvállalásra készítették. Ennek a váltásnak eredménye lett, hiszen egy 1699. szeptember 5-én kelt lipóti oklevél Kolozs vármegye főispánjává tette, s ezt a tisztségét a Rákóczi szabadságharc után is megőrizte.⁸²

Erdélyi Csáky László második házasságából született László nevű fia. Bethlen Éva a férje birtok-visszaszerzése érdekében első férje családjától vett kölcsön, hogy azt segítségül felajánlja. Amikor 1698-ban az idősebb Csáky meghalt, fia, ifjabb László kötött megállapodást anyja és a maga nevében a 30 ezer forint visszafizetéséről. A megállapodást a néhainak mondott Haller Györgynek első feleségétől, Bánffy Annától született fiaival,⁸³ Haller Sámuellel és Györggyel kötötték, s ifjabb Csáky László apja özvegyével, Jósika Judittal együtt vállalta az adósságok visszafizetését.

A Rákóczi szabadságharcban mindkét fiú a fejedelem híveként vett részt. Csáky László azonban 1708-ban meghalt, így vagyona, birtokai egyaránt fivérére, Csáky Istvánra és annak két fiára maradtak.

1711 után Csáky István kolozsi főispán második felesége, a gyermektelen Haller Borbála mellett politikát is váltott. Már az 1712. évi erdélyi országgyűlésen jelölt volt a guberniumi tanácsosi címre, ahol a katolikus jelöltek között Haller György után a második legtöbb szavazatot kapta.⁸⁴ A tanácsossággal Csáky István a legjelentősebb erdélyi arisztokraták közé került.

A guberniumi tanácsos az új feleség kiválasztásával elindította a családon belül a legtekintélyesebb Haller családhoz való közeledést. Fia, Zsigmond is onnan nősült, Haller Katát vette nőül, Haller Borbála húgát s idősebb leányuknak,

⁸¹ Thököly udvartartása 1683. Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékeztetői írásai. 2. Közli Thaly Kálmán, In: *Monumenta Historiae Historica* 24., Bp., 1873. 66. Az udvartartás jegyzéke szerint angliai posztót és 300 forintot kapott, s tíz lovára, nyolc szolgájára adták ellátmányát. Angliai posztót 7 uln (rőf) mennyiségűt kapott. A felső-magyarországi végvidéki főkapitány, Csáky István unokaöccsét, erdélyi Csáky Istvánt Varga J. János is a meggyőződésből Thököly mellé állt főurak közé sorolta. Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Bp., 2007. 130.

⁸² MOL P. 71. Fasc. 195. No. 5., valamint Jósika hitb. It. No. 541. 258. sz. irat. A 65 éves palatkai Mojzes János vallomása szerint 1699-ben „installáltatott Kolozsvár megyei főispánságra”.

⁸³ Nagy Iván leszármazási táblája szerint. Magyarország családai, Arcanum-CD

⁸⁴ Trócsányi, 1988. 316–317, 319–320. A gubernátori tisztségre is – Haller György (129) és Mikes Mihály (122) után – a harmadik legtöbb szavazatot (102) szerezte meg, ami jellemzően mutatta a rendiségen belüli tekintélyét. Másokkal együtt az ország generálisának posztjára is jelölték, ezt azonban az 1715 októberében összeült Ministerialkonferenz – mint felesleges tisztséget – nem töltötte be.

Csáky Borbálának is a Szebenből elszármazott család adott férjet, Haller György (1738–1766) személyében.

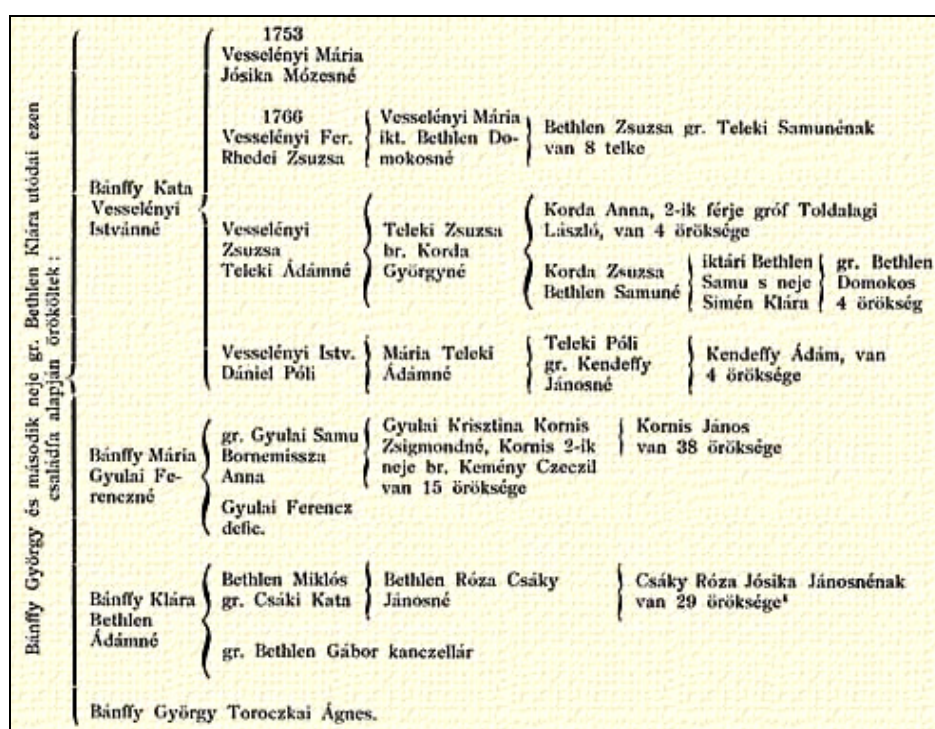
Haller Borbála Csáky István 1720-ban bekövetkezett halála után 1727-ben ismét férjhez ment Bornemissza János Józsefhez, aki Bécsben teljesített szolgálatot. Birtokait, amelyeket özvegyi tartásul kapott, az újabb házasságkötés után a Csáky fiúk elfoglalták. Látszólag egy konfliktus keletkezett, amely valóban fennállott, a Bornemissza családhoz való jó viszony azonban a következő évek meghatározó törekvésévé vált. Mostohájuk új házastársa, Bornemissza alkancellár volt az, aki már 1723-ban Haller János javára mondott le a csík-gyergyókászsónszéki főkirálybíróságáról, 1734-ben pedig ugyancsak ő segítette hozzá a gubernátorsághoz, így a házasságkötés a politikai szándékot és együttműködést jól erősítette.⁸⁵

*Haller János, Erdély gubernátora
(a Nemzeti Portrétár Alapítvány portréadatbázisából)*

⁸⁵ Uo. 105. 326. valamint Uő.: Kísérletek teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben (1732–1739) = *Századok*, 1983. 5. sz.

Haller Borbála házassága is követendő példát adott a családban, hiszen Csáky Zsigmond fiatalabbik lánya, Csáky Kata első férje Bornemissza János József fia, Bornemissza János Ferenc generális lett, akivel a fiatalasszony Itáliába utazott.⁸⁶ A házasságkötések jól mutatják az erdélyi katolikus elit összetartását és a dinasztikus kapcsolatokkal támogatott politizálását.⁸⁷ Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a Csákyak közeledtek a hatalomból jelentősen részesedő Bornemissza-Haller érdekcsoporthoz, majd Csáky Zsigmond 1735-ben bekövetkezett hirtelen halála, Csáky Imre meggyilkolása, s ezzel az erdélyi fiúág kihalta (1742) után a bethleni Bethlenekhez és a Jósikákhoz. Csáky Zsigmond lányának, Katának második házassága Bethlen Gábor öccsével, a későbbi erdélyi kincstartó Bethlen Miklóssal, első házasságából származó lányának, Annamáriának házassága Jósika Imrével egyértelműen jelzik az irányt. Csáky Kata Bethlen Miklóssal kötött házassága a Bánffyakkal is rokoni kapcsolatot eredményezett, amit a család Bánffy György gubernátorsága idején igyekezett is kamatoztatni.

A Bánffy rokonság leszármazási táblája Szolnok-Doboka vármegye monográfiájából⁸⁸

⁸⁶ Meghalt 1747-ben.

⁸⁷ Trócsányi, 1988. 114–115. A főispáni tisztségek váltogatását hasonlóan magyarázza.

⁸⁸ Tündérkert, Arcanum-CD, Szolnok-Doboka vármegye monográfiája

Az erdélyi fiúág kihalta után a Csáky név megőrzését szolgálja a Bethlen házaspár lányának, Bethlen Rozáliának első házassága a magyarországi ághoz tartozó Csáky Jánossal, akinek Kolozs vármegye főispáni tisztét is megszerezték. A házaspár három gyereke közül a legidősebb (Katalin) meghalt, Rozália az akkori kolozsi főispán, Jósika Antal fiához, Jánoshoz ment férjhez, a reményekre jogosító fiúutód, Csáky József pedig Rhédey Teréziát vette feleségül.

A házassági politika mellett a fennmaradt családi levelezések is erős katolikus összetartást mutatnak. Málnási Ödön munkájának genealógiai táblája egyenesen úgy tudja, hogy Csáky Zsigmondnak két lánya mellett volt egy Ferenc nevű fia is, aki azonban trinitarius szerzetes lett.⁸⁹ Tevékenységéről, hatásáról nem tud a történeti szakirodalom.⁹⁰

Kornis Zsigmond – 1712–1731 között Erdély gubernátora, 1712-től gróf – édesanyja Csáky Mária volt, a felvidéki ághoz tartozó Csáky István országbíró első feleségétől (Lónyai Máriától) született lánya, így Kornis erdélyi gubernátorként különösen szívén viselte rokonai sorsát. A házasságkötés azért is tanulságos, mert arra utal – amit Csáky János házassága is megerősít –, hogy a felvidéken karriert építő család nem tett le egészen az erdélyi kapcsolattartásról, sőt a házastársi állapotot éppen a befolyás lehetőségének értékelte.⁹¹

A Csáky család a 18. századra egyértelműen beépült Erdély kiemelkedő arisztokratáinak sorába. A Csáky leányág tagjai a meglévő családi szálakat azzal tették élővé, hogy egyértelműen szoros kapcsolatokat igyekeztek ápolni a Gubernium vezetésével, sőt bizonyos bécsi udvari körökkel is, hogy ügyeik megoldásához mindig találjanak támogatókat. Ezt az egyre bővülő kapcsolati hálót mutatja Csáky Kata grófnő általam feltárt és kiadott levelezése, lányának, Bethlen Rozáliának, s különösen az igen művelt unokának, Csáky Rozáliának sűrű levélváltása is. Az izgalmas anyag egy részét már feldolgoztam, illetve soron következő tanulmányokban tervezem azt.⁹²

⁸⁹ Málnási szerint hosszú életet élt, meghalt 1769 körül.

⁹⁰ Nagy Iván leszármazási táblája szerint viszont Csáky Zsigmond Ferenc nevű fia kiskorában halt meg. Magyarország családai, Arcanum-CD

⁹¹ 1731. december 15-én halt meg, s végakarata szerint a ferencesek kolozsvári templomába temették. Fia, Ferenc Küküllő vármegye főispánja lett. Kornis Zsigmond gubernátor végrendelete 1731-ből. Közli: Thorma Károly = *Történelmi Tár*, 1892. 173–185.

⁹² „Minden örömöm elegyes volt bánattal” Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára, Debrecen, 2006., valamint Papp Klára: Az erdélyi Csákyak birtokviszonyai és családi stratégiája. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Speculum Historiae Debreceniense 4.* Szerk. Papp Klára és Püski Levente, Debrecen, 2009. 57–81., Papp Klára: Jósika János és Csáky Rozália házasságának első éve a családi levelezés tükrében. In: *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára.* Szerk. Kovács Zoltán és Püski Levente, Debrecen, 2010. 243–257.